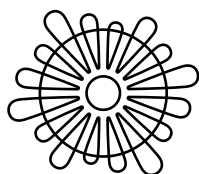

ARCHAEOLOGIA

adriatica

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR
ODJEL ZA ARHEOLOGIJU / DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

UDK 902/904

ARCHAEOL. ADRIAT.

ISSN 1846-4807

ARCHAEOLOGIA adriatica

IZDAVAČ / *Publisher*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Mihovila Pavlinovića 1, 23000 Zadar, Hrvatska

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST / *Publishing Committee*
Josip Faričić (predsjednik / *Chair*)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / *Editor in Chief*
Ante Uglešić

TAJNICA / *Secretary*
Josipa Baraka Perica

UREDNIŠTVO / *Editorial Board*
Brunislav Marijanović (professor emeritus Sveučilišta u Zadru), Igor Borzić (Sveučilište u Zadru),
Martina Čelhar (Sveučilište u Zadru), Tomislav Fabijanić (Sveučilište u Zadru),
Mirja Jarak (Sveučilište u Zagrebu), Marko Dizdar (Institut za arheologiju, Zagreb),
Biba Teržan (Univerza v Ljubljani), Gian Pietro Brogiolo (Università degli Studi di Padova)

ADRESA UREDNIŠTVA / *Address of the Editorial Board*
Archaeologia Adriatica
Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar, Hrvatska / Croatia
Tel. +385(0)23 200 522
E-mail: archaeologia.adriatica@unizd.hr

ARCHAEOLOGICA ADRIATICA REFERIRA SE U / *Archaeologia Adriatica is abstracted and indexed in*
- Ulrich's international periodicals directory
- DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts

DOSTUPNO NA / *Available at*
Hrčak. Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske (hrcak.srce.hr)
Morepress (morepress.unizd.hr)

ČASOPIS IZLAZI JEDNOM GODIŠNJE / *Published annually*
ISSN 1846-4807 (Tisak)
ISSN 1848-9281 (Online)
DOI 10.15291/archo

NASLOVNICA / *Cover Page*
Foto / *Photo*: S. Govorčin

SADRŽAJ / CONTENTS

MARTINA ČELHAR O životu i djelu profesorice Sineve Kukoč <i>On the Life and Work of Professor Sineva Kukoč</i>	11
MARTINA ČELHAR Bibliografija prof. dr. sc. Sineve Kukoč <i>Bibliography of Professor Sineva Kukoč</i>	21
BRUNISLAV MARIJANOVIĆ Novi nalaz žrtvenika na neolitičkom naselju u Smilčiću (Izvorni znanstveni članak) <i>New Find of an Altar from the Neolithic Settlement of Smilčić (Original scientific paper)</i>	31
KRISTINA HORVAT OŠTRIĆ Prilog poznavanju duhovne kulture neolitičkih zajednica istočnog Jadrana (Izvorni znanstveni članak) <i>A Contribution to Understanding Spiritual Culture of the Neolithic Communities of the Eastern Adriatic (Original scientific paper)</i>	47
STAŠO FORENBAHER Početak sezonskog stočarstva u Dalmaciji (Izvorni znanstveni članak) <i>The Beginning of Seasonal Pastoralism in Dalmatia (Original scientific paper)</i>	73
GIULIA RECCHIA, ALBERTO CAZZELLA The Guardian Ancestors. Burials at Bronze Age fortified Sites in the Adriatic Area: Coppa Nevigata and the Istrian Hillforts (Original scientific paper) <i>Predci-čuvari. Ukopi na brončanodobnim utvrđenim lokalitetima na Jadraniu: Coppa Nevigata i istarske gradine (Izvorni znanstveni članak)</i>	87
MAJA GRGURIĆ SRZENTIĆ Stočarstvo i ritual na gradini Vrčevo u brončano i željezno doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Animal Husbandry and Ritual at Vrčevo Hillfort in the Bronze and Iron Ages (Original scientific paper)</i>	113
PIO DOMINES PETER, MATE PARICA Podvodno nalazište Sveti Juraj – Lisac i proizvodnja soli krajem brončanog doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Sveti Juraj – Lisac Underwater Site and Salt Production at the end of the Bronze Age (Original scientific paper)</i>	133

BIBA TERŽAN

Liburni and the Caput Adriae Region in the Early First Millenium BC –
Discussing the Liburnian two-part bow Fibulae (Original scientific paper)
Liburni i regija Caput Adriae početkom prvog tisućljeća pr. Kr. –
Razmatranje liburnskih dvodijelnih lučnih fibula (Izvorni znanstveni članak) 177

ANDREJ PRELOŽNIK

Japodski i liburnski antropomorfni privjesci (Izvorni znanstveni članak)
Iapodian and Liburnian Antropomorphic Pendants (Original scientific paper) 201

IVAN DRNIĆ, ANA ĐUKIĆ, SLAĐANA LATINVIĆ

Pojasna kopča s figuralnim prikazom iz Prozora (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckle with Figural Scene from Prozor (Original scientific paper) 241

TISA N. LOEWEN, KENNETH C. NYSTROM, MARTINA ČELHAR

Bioarchaeological Analysis of Skeletal Remains from
Nadin Necropolis (Original scientific paper)
Bioarheološka analiza osteološkog materijala
s nekropole u Nadinu (Izvorni znanstveni članak) 259

MARTINA ČELHAR, MARINA UGARKOVIĆ

Pojasne kopče tipa Nadin (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckles of the Nadin Type (Original scientific paper) 293

IGOR BORZIĆ, DINKO RADIĆ

Rezultati rekognosciranja gradinskog naselja Brdo-Stine
kod Žrnova na otoku Korčuli (Prethodno priopćenje)
The Hillfort Settlement Brdo-Stine near Žrnovo on the Island
of Korčula – Results of a Field Survey (Preliminary communication) 341

JURE ŠUĆUR, ZRINKA SERVENTI

Istraživanja tumula u Dobropoljcima 1960. godine
u svjetlu novijih spoznaja (Izvorni znanstveni članak)
Tumuli research in Dobropoljci in 1960 in the Light
of Recent Discoveries (Original scientific paper) 371

TONI BRAJKOVIĆ

Rimskodobna ogledala s Velike Mrdakovice (Izvorni znanstveni članak)
Roman-Era Mirrors from Velika Mrdakovica (Original scientific paper) 423

ALKA STARAC

Kameje iz Arheološkog muzeja Istre (Stručni članak)
Cameos from the Archaeological Museum of Istria (Professional paper) 449

IVANA JADRIĆ-KUČAN, IVANA BANOVAČ O kultu i poštivanju rimskih carica i princeza na tlu provincije Dalmacije (Pregledni članak) <i>On the Cult and Veneration of the Roman Empresses and Princesses in the Province of Dalmatia (Review paper)</i>	465
LUCIANO BOSIO, GUIDO ROSADA La fonte nella fonte L'Italia fisica nella descrizione <i>Tabula Peutingeriana</i> 4. L'idrografia 4.3. I Fiumi a settentrione del Padus. Dal Cleusis al Tiliabinte (Sintesi) Izvor u izvoru <i>Fizička geografija Italije u opisu Tabulae Peutingerianae</i> 4. Hidrografija 4.3. Rijeke sjeverno od Padusa. Od Cleusisa do Tiliabinte (Pregledni članak)	503
JOSIPA BARAKA PERICA, ANTE UGLEŠIĆ Ulomak pogrebne mense s lokaliteta Galovac – Crkvina (Izvorni znanstveni članak) <i>Fragment of a Funerary Mensa from the Site of Galovac – Crkvina (Original scientific paper)</i>	521
TONČI BURIĆ Stomorija – Miri (Kaštel Novi), primjer prostornih relacija unutar naselja u kasnoj antici i srednjem vijeku (Izvorni znanstveni članak) <i>Stomorija – Miri (Kaštel Novi), an Example of Spatial Relations within Settlements in Late Antiquity and the Middle Ages (Original scientific paper)</i>	541
MATO ILKIĆ, DEJAN FILIPČIĆ Numizmatička svjedočanstva mongolske najezde na šire područje Splita iz ožujka 1242. godine (Izvorni znanstveni članak) <i>The Numismatic Evidence of the Mongol Invasion in the wider Split Region in March, 1242 (Original scientific paper)</i>	559
KARLA GUSAR, DARIO VUJEVIĆ Vjerske medaljice iz sv. Dominika u Zadru (Izvorni znanstveni članak) <i>Devotional Medals from St Dominic in Zadar (Original scientific paper)</i>	571
NEDA KULENOVIĆ, VEDRANA GLAVAŠ, IGOR KULENOVIĆ Zračna arheologija kao metoda identifikacije formacije krškog kulturnog krajolika (Izvorni znanstveni članak) <i>Aerial Archaeology as a Method of Identifying the formation of Cultural Landscape in the Karst Area (Original scientific paper)</i>	611
<i>Upute suradnicima / Manuscript Guidelines</i>	645

NOVI NALAZ ŽRTVENIKA NA NEOLITIČKOM NASELJU U SMILČIĆU

NEW FIND OF AN ALTAR FROM THE NEOLITHIC SETTLEMENT OF SMILČIĆ

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
University of Zadar, Department of Archaeology
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
bmarijan@unizd.hr

UDK: 903.7(497.5Smilčić)“6345“

DOI: 10.15291/archo.3580

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Primljeno / Received: 2020-10-28

KLJUČNE RIJEČI:

*Smilčić, naselje, srednji
neolitik, žrtvenik u ob-
liku modela nastambe*

U članku se raspravlja o novom nalazu dvaju keramičkih ulomaka s neolitičkog nalazišta Barice u Smilčiću pronađenih pri iskopavanju 2016./2017. Ulomci pripadaju keramičkom predmetu koji svojim oblikovnim karakteristikama pokazuje izrazitu sličnost s krovovima keramičkih modela nastambi poznatih s niza neolitičkih nalazišta na području jugoistočne Europe. Budući da se svi slični nalazi interpretiraju kao posebna vrsta žrtvenika, i nalaz iz Smilčića mogao bi pripadati istoj skupini nalaza, tim prije što je s istog nalazišta poznat jedan sličan primjerak pronađen u nepoznatom kontekstu na iskopavanjima 1956. – 1959. i 1962. S obzirom na motive izvedene na ušćivanim dijelovima stijenki, nalaz je opredijeljen u srednji neolitik i pripisan danilskoj kulturi.

KEY WORDS:

*Smilčić, settlement,
Middle Neolithic, altar
shaped as a house model,*

The paper discusses a new find of two ceramic fragments from the Neolithic site of Barice in Smilčić recovered in the 2016/17 excavations. The sherds belong to a pottery object that in its morphological characteristics exhibits distinct similarity to roofs of the ceramic house models recorded at a number of sites in the region of southeastern Europe. As all previously recovered finds were interpreted as a special kind of an altar, the find from Smilčić might also belong to the same group of finds, all the more since a similar find was found in an unknown context in the excavations in 1956/59 and 1962. The find was dated to the Middle Neolithic and attributed to the Danilo culture on the basis of motifs executed on the preserved parts of the walls.

SLIKA 1. Neolitičko nalazište Barice, Smilčić; površine istražene 2016./2017. (foto: D. Vujević)
 FIGURE 1 Neolithic Site Barice, Smilčić; areas excavated in 2016/17 (photo: D. Vujević)

Zahvaljujući istraživanjima Š. Batovića, neolitičko nalazište Barice u Smilčiću kod Zadra u arheološkoj je literaturi prisutno već duže od pola stoljeća i neizostavan je dio svakog ozbiljnijeg bavljenja tim prapovijesnim razdobljem na području istočnog Jadrana.¹ Međutim, njegovi istraživački potencijali time nisu ni izdaleka iscrpljeni, a zbog više otvorenih pitanja koja su se nametala u komparaciji s rezultatima drugih, poslije istraživanih neolitičkih nalazišta na tom području, tijekom 2016./2017. godine provedeno je novo iskopavanje koje je trebalo pridonijeti njegovu nešto boljem razumijevanju. Budući da cjeloviti rezultati tih istraživanja široj znanstvenoj javnosti još nisu poznati, ovdje je o tome potrebno dati nekoliko temeljnih informacija.² Iskopavanje je provedeno na četirima kompaktnim cjelinama – Blokovi A–D – a ukupna istraživačka površina dosegnula je više od 700 m² (Sl. 1). Na istraženim površinama ustanovljeno je više naseobinskih

Owing to the research by Š. Batović, the Neolithic site of Barice in Smilčić near Zadar has been present in the archaeological professional literature for more than half a century, mentioned in every serious discussion of this prehistoric period on the eastern Adriatic.¹ However, its research potentials are far from exhausted, and due to several open questions that arose from the comparison with the results of other Neolithic sites that were subsequently excavated in this region, a new excavation was conducted in 2016/17 with an aim of better understanding of the site. Since the complete results of this research have not been presented to the wider public, we need to provide some basic information here.² The excavation was carried out in four compact units – Blocks A to D – and the total research surface reached over 700 m² (Fig. 1). Several settlement structures mostly belonging to the Early Neolithic have been defined in the exca-

¹ Š. BATOVIĆ, 1967; 1979.

² Iskopavanje je vodio autor ovog priloga, a opsežna studija o rezultatima iskopavanja pripremljena je za tisak pod naslovom *Neolitičko naselje u Smilčiću - rezultati novih istraživanja*.

¹ Š. BATOVIĆ, 1967; 1979.

² Excavation was led by the author of this paper, and an extensive study about the research results has been prepared for publication under the title *The Neolithic Settlement of Smilčić – results of the recent research*.

SLIKA 2. Rov i jama srednjeg neolitika (foto: B. Marijanović)

FIGURE 2 *The Middle Neolithic ditch and Middle Neolithic pit* (photo: B. Marijanović)

struktura koje su najvećim dijelom pripadale ranom neolitiku. Srednjem neolitiku pripadaju samo dijelovi dvaju pliće ukopanih rovova u Blokovima A i D čija funkcija i prostorni odnos prema drugim eventualnim objektima srednjeg neolitika na istraženom prostoru nisu ustanovljeni, te jedan manji jamski objekt u Bloku A (Sl. 2–3).

Pridružujući se časti koju Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru iskazuje kolegici Sinevi Kukoč posvećujući joj ovaj broj časopisa *Archaeologia Adriatica*, ovdje ću se zadržati samo na jednom posebno zanimljivom nalazu koji potječe s provedenih iskopavanja.

Spomenuti jamski objekt, označen kao Jama br. 1, pozicioniran je neposredno uz vanjsku granicu prvog od dvaju ustanovljenih rovova, ali s njima nije povezan ni u funkcionalnom ni u strukturnom smislu. Riječ je o jami relativno pravilna kružnog oblika promjera oko 1,20 m, a dubine 0,80 m računajući od početne razine ukopavanja (Sl. 3a–c). Jamski depozit činila

vated areas. Only a small pit structure in Block A and parts of two shallow ditches in Blocks A and D belong to the Middle Neolithic whose function and spatial relation to other possible structures dating to the Middle Neolithic in the excavated area have not been determined (Fig. 2-3).

Joining the accolade from the Department of Archaeology to colleague Sineva Kukoč expressed by dedication of this issue of *Archaeologia Adriatica* journal, I will pay attention to a particularly interesting find recovered in the mentioned excavation.

Mentioned pit structure, marked as Pit no. 1, was located directly next to the outer border of the first of the two defined ditches, but it was not related to them neither functionally nor structurally. It is a rather regular pit object with diameter of c. 1.20m, and depth of 0.80m from the initial level of digging (Fig. 3a-c). Pit deposit consisted of dark brown earth mixed with small rocks and

SLIKA 3A-C. Jama br. 1, srednji neolitik (foto: B. Marijanović)
FIGURE 3A-C Pit no. 1, Middle Neolithic (photo: B. Marijanović)

je tamnosmeđa zemlja pomiješana sa sitnijim amorfnim kamenjem i vidljivim tragovima garenja. U formiranju depozita bilo je moguće razdvojiti dva sukcesivna procesa uslojavanja, ali s vrlo kratkotrajnim vremenskim razmacima, zbog čega ni u njegovoj strukturi ni u sadržaju, a samim tim ni u osnovnoj funkciji nema nikakvih razlika. Arheološka građa bila je relativno skromna, a činili su je koštani probojac i jedna koštana lopatica, te ulomci keramike srednjeg neolitika. Među njima su pronađena i dva ulomka koja međusobno povezana predočavaju dio vrlo specifične forme.

Za razliku od ostalih keramičkih nalaza, čija oblikovna i stilska obilježja ne odstupaju od tipoloških standarda danilske keramografije, pronađeni ulomci predočavaju niz posebnosti zbog kojih pobuđuju posebnu pozornost, a samim time traže i poseban komentar. Dimenziju posebnosti nalazi imaju prije svega zbog svoje oblikovne artikulacije, posve nepoznate keramografskim obrascima danilske kulture, zbog čega je tipološko-funkcionalno determiniranje objekta kojem pripadaju istodobno i zahtjevno i izazovno (Sl. 4a–c). Izazov je utoliko veći što razina ušćuvanosti nalaza ne pruža potreban minimum sigurnosti ne samo za prepoznavanje cjeline oblikovnog rješenja, nego čak ni za određivanje položaja koji su ušćuvani elementi forme zauzimali u okomitim i vodoravnim ravninama. Zbog toga je u pokušaju prepoznavanja oblikovne logike forme koju nalaz samo fragmentarno predočava, osim racionalnosti u pristupu, neizbježno i oslanjanje na asocijativnost koju pobuđuju njegovi ušćuvani oblikovni elementi i sugestivnost na njima prikazanih pojedinosti. Ipak, čini se izvjesnim da artikuliranje oblika nije determinirano nikakvim artistskim pobudama, nego jasno određenom idejom, te da je istom idejom, a ne estetskim doživljajem vođeno i vizualno označavanje njegovih komponenti. Zakrivljene površine, tipične za danilski keramografski standard, u artikuliranju ovog nalaza posve su isključene, a umjesto njih primijenjene su manje-više ravne i blago kon-

traces of soot. Two successive processes of layering could be distinguished in the deposit formation, but in very short intervals. Therefore there are no differences in its structure or contents and thereby neither in its basic function. Archaeological finds were relatively modest, consisting of a bone awl and a bone spatula, and Middle Neolithic pottery sherds. Two of these fragments were conjoined revealing a very specific form.

As opposed to other pottery finds whose morphological and stylistic characteristics correspond to typological standards of the Danilo pottery production, recovered finds illustrate a series of specific traits that attract special attention and, accordingly, demand a special commentary. This special dimension refers primarily to their specific modeling, quite unknown in the ceramic patterns of the Danilo culture, making the typological and functional determination of the object they belong to both demanding and challenging (Fig. 4a-c). The challenge is all the bigger since the state of preservation does not offer the minimum of certainty in recognizing the completeness of the morphological solution or in determining positions taken by preserved elements of form in vertical and horizontal planes. Therefore in the attempt of recognizing the morphological logic of the form represented only fragmentarily by the find, in addition to rational approach, it is necessary to rely on associations evoked by the preserved elements and suggestiveness of details depicted on them. However it seems beyond doubt that form articulation was not determined by any artistic motif but a clearly defined idea, which was also crucial in visual marking of its components, instead of an aesthetic experience. Curved surfaces, typical of the Danilo ceramographic standards, are lacking on this find. They are replaced by more or less flat and slightly concave surfaces with folds and edges making a broken polygonal form. Due to such sharp contrast with morphological norms of the cultural ambience,

kavne plohe s pregibima i rubovima koji tvore razlomljenu poligonalnu formu. Zbog tako oštrog suprotstavljanja oblikovnim normama kulturnog ambijenta praktički je nemoguće predočiti izgled i oblik nekog recipijenta, pa je dopušteno pomišljati na mogućnost da je s posebnosti forme povezana i njezina značenjska posebnost.

Od izvornog oblika ušćuvani su veći ili manji dijelovi triju stijenki postavljenih u posebnim ravninama, a njihovi međusobni odnosi predočavaju smisao idejne koncepcije forme i logiku njezina provođenja, a samim time i značenjski sadržaj cjeline.

Premda postavljene u opozitnim ravninama, dvije bolje ušćuvane stijenske ipak nisu izvedene u odnosu strukturno suprotstavljenih elemenata, nego u obliku harmonične kompozicije povezanih kosih ploha, čije je oblikovno jedinstvo i vizualno naglašeno rebrastim zadebljanjem izvedenim na njihovu spoju. Treća, najmanje ušćuvana stijenska, predočava posve drukčiji strukturni odnos. Postavljena u vlastitoj ravnini i okomito prema drugim dvjema, uz rubove njihovih kosih površina, svedena je na trokut kao novi i posve drukčiji geometrijski lik koji u harmoniju kosih površina unosi još jednu dimenziju, dajući formi poligonalnu razlomljenost. Zbog takvih međusobnih odnosa triju ušćuvanih stijenki nameće se zaključak o izvjesnosti postojanja strukturne simetrije u kojoj je, kao pandan onoj ušćuvanoj i nasuprot njoj, morala postojati još jedna stijenska okomito postavljena prema dvjema kosim.

Površine ušćuvanih dijelova stijenki nisu bezlične i prazne. Na trokutastoj, okomito postavljenoj stijenci plitkim urezima izvedene su višestruke izlomljene linije koje dosljedno slijede linije njezina spoja s ukoso položenim stijenama (Sl. 4a). Na površinama ukoso položenih stijenki, uporabom rbusnijeg instrumenta provedena je simetrična podjela ploha na dva polja u kojima je istim tehničkim postupkom izveden istovrstan motiv dvojnog, stepenasto komponiranog trokuta (Sl. 4b–c). Sudeći prema jednostavnosti i dosta rustičnoj

it is practically impossible to depict look and form of a certain vessel, therefore it is reasonable to assume that special form of the object is associated with its specific meaning.

Fragments of different sizes of three walls have been preserved of the original form, placed in separate planes, and their mutual relations present the meaning of the concept of form and logic of its execution, and therein the meaning of the whole.

Although placed in the opposite planes, two better preserved walls were not made as structurally juxtaposed elements but in form of a harmonious composition of connected oblique surfaces whose morphological unity is visually emphasized by a rib-like thickening made on their junction. The third, least preserved wall, presents quite different structural relation. Placed in its own plane, vertical in relation to the remaining two, along the edges of their oblique surfaces, it is reduced to a triangle as a new and completely different geometric figure that brings another dimension into the harmony of oblique surfaces, giving the form a polygonal fragmentation. Such mutual relations of the three preserved walls imply the presence of structural symmetry comprising another wall, vertically placed in relation to the two oblique sides, as a counterpart of the preserved, opposing wall.

Surfaces of the preserved wall segments are not dull and empty. The triangular, vertically placed wall bears shallowly incised multiple broken lines that follow consistently the lines of its junction with obliquely laid walls (Fig. 4a). On the surfaces of the obliquely placed walls symmetrical division of surfaces into two fields was performed by using a more robust instrument. The same technical procedure was applied to decorate these fields with the identical motif of a double, stepped triangle (Fig. 4b–c). Judging from simplicity and quite rustically rendering of the motifs, it seems that the meaning of their execution was not in their visual dimension, attractiveness of the composition or aesthetic appeal of the entire

SLIKA 4A-C. *Blok A – Jama br. 1*
(foto: B. Marijanović)

FIGURE 4A-C *Block A – Pit no. 1*
(photo: B. Marijanović)

izvedbi prikaza, čini se da smisao njihova izvođenja nije u likovnoj dimenziji samih motiva, atraktivnosti kompozicije ili estetskom doživljaju čitave cjeline, nego u vizualnom označavanju strukturnih elemenata forme. Oni jasno pokazuju one njezine elemente koji su zbog jedinstva značenjskog i oblikovnog morali biti vizualno dostupni. S obzirom na stanje ušćivanosti nalaza, ta odrednica ima i vrijednost putokaza za razumijevanje zamisli prema kojoj je vođeno njegovo oblikovno i značenjsko artikuliranje.

U pokušaju prepoznavanja oblikovne cjeline posebno asocijativnim čine se tri rebrasta zadebljanja izvedena na rubnim dijelovima površina, odnosno linijama povezivanja ravnina kojima one pripadaju. Estetska razina takvih elemenata općenito je prilično niska pa oni sami za sebe nemaju nikakvu dekorativnu vrijednost, a ni estetika cjeline njihovim izvođenjem nije dobila nikakvu posebnu dimenziju. Zbog toga smisao izvođenja tih elemenata i ne treba sagledavati kroz postizanje bilo kakve estetske atraktivnosti, nego kroz ulogu koju imaju u vizualnom isticanju razlomljenosti forme i naglašavanju njezinih bitnih kontura. Premda su osnovne konture forme u određenoj mjeri vidljive i u suodnosu dviju kosih i jedne okomite površine, pogotovo ako se u obzir uzme navedena signifikantnost koju u smislu vizualne dostupnosti imaju površine s urezanim prikazima, rebrasta zadebljanja ipak predstavljaju najbolju vizualnu potporu oblikovnoj logici forme.

Izvedena u odvojenim ravninama, sva tri rebra povezuju se u jednoj zajedničkoj točki koja je sjecište njihovih pravaca, a geometrija njihovih odnosa vrlo je bliska, čak podudarna s geometrijom arhitekturnih elemenata karakterističnih za jednostavne konstrukcije krovova s dvama nagibima, odnosno dvjema kosim plohamama, čiju osnovu čine dva para rogova spojenih sljemenskom gredom na vrhu. U komparaciji geometrije takve krovne konstrukcije s geometrijom rebrastih zadebljanja na nalazu iz Smilčića, prihvatljivom se čini mogućnost da

composition, but in visual marking of the structural elements of the form. They clearly exhibit those elements that had to be visually accessible due to the unity of meaning and form. Considering the state of preservation, this determinant serves as a signpost for understanding the idea that led its articulation in terms of both meaning and form.

In the attempt of recognizing the morphological whole, particularly associative elements are three ribbed thickenings on the peripheral parts of the surfaces or connecting lines of the planes they belong to. Aesthetic level of such elements is usually rather low, meaning they have no decorative value, and the aesthetics of the whole was not given any special dimension due to their execution. Therefore the meaning of performing these elements should not be observed through achieving any kind of aesthetic attractiveness, but through a role they have in visual stress on form breaking and emphasizing its important contours. Although the basic contours of the form are visible to a certain degree in correlation of the two oblique surfaces and the vertical one, particularly if we consider mentioned importance of the surfaces with incised motifs in terms of visual accessibility, ribbed thickenings still present the best visual support to the morphological logic of the form.

Modelled in separate planes, all three ribs are connected in one common point that represents the intersection of their directions. The geometry of their relations is very close, even matching with the geometry of architectural elements characteristic of simple constructions of gable roofs with two slanted planes whose basis consists of two pairs of horns connected with a ridge beam at the top. If we compare the geometry of such roof construction with the geometry of ribbed thickening on the find from Smilčić, the possibility that its morphological elements represent such construction solution seems plausible. Two ribs on the edges of slanted walls might correspond to a pair of horns of

njegovi oblikovni elementi predočavaju upravo takvo konstruktivno rješenje. Dva rebra na rubovima ukoso postavljenih stijenki mogla bi odgovarati paru rogova sljemenske konstrukcije, dok bi dugačko rebro na njihovu spoju predočavalo vodoravnu veznu gredu. U takvoj mogućnosti, koso položene stijenke tvorile bi krovne plohe, a okomita bi odgovarala zabatu jednostavnog objekta vjerojatno pravokutnog tlorisa.

Uzimajući u obzir sve dosad navedeno, legitimno je pomišljati na mogućnost kako ušćuvani elementi na nalazu iz Jame br. 1 predočavaju samo dio veće cjeline, oblikovane prema uzorima iz neolitičkih naseobinskih realiteta. Drugim riječima, njegovi ušćuvani elementi, usporedivi s konstruktivnim elementima jednostavnih neolitičkih nastambi, upućuju na vjerojatnost da je i cjelina objekta kojem su oni pripadali bila oblikovana prema tom uzoru.

S tom mogućnošću, nalaz iz Jame br. 1 pridružio bi se brojnoj skupini sličnih pojava poznatih u različitim kulturnim ambijentima na širem području jugoistočne i srednje Europe. Neovisno o tipološkim varijabilnostima, vizualnim i konceptualnim razlikama, naglašenjem realizmu ili stilizaciji u oblikovanju cjeline i pojedinosti, hibridnim formama s istaknutim antropomorfnim obilježjima i sl., svi nalazi te vrste u osnovi artikuliraju isti motiv: model neolitičke nastambe. Jedan tesalski primjerak iz Kranona (Crannonas), a drugi beotijski iz Heroneje (Chaeronea), koji cjelinu nastambi predočuju u stiliziranu obliku, a pripadaju tipu tzv. zatvorenih modela,³ predvode skupinu grčkih nalaza iz: Platije Magoule Zarkou,⁴ Sitagroija⁵ i Promachona/Topolnice.⁶

Slični modeli, oblikovani u otvorenim ili zatvorenim formama, poznati su i u dru-

the ridge construction, while long rib at their junction might represent a horizontal connecting beam. In such a possibility, slanted walls would constitute roof surfaces, and the vertical one would correspond to the gable of the simple object with probably rectangular ground plan.

Having in mind all the aforementioned, it is reasonable to consider the possibility that preserved elements on the find from Pit no.1 represent only a part of a bigger whole, shaped after models from the Neolithic settlement realities. In other words, its preserved elements, comparable to constructive elements of the simple Neolithic houses, suggest the possibility that the entire object they belonged to was shaped after that model.

This possibility would associate the find from Pit no. 1 with a number of similar phenomena in different cultural ambiances in the wider region of southeastern and central Europe. Regardless of typological variabilities, visual and conceptual differences, more pronounced realism or stylization in modelling the whole and the details, hybrid forms with pronounced anthropomorphous characteristics etc., all finds of this type basically articulate the same motif: model of a Neolithic house. A Thessalian example from Crannonas as well as the other one from Boeotia (Chaeronea) that depict the whole of the house in a stylized form, belong to the so-called closed model type.³ Other Greek finds of the same type were found at the sites of Platia Magoula Zarkou,⁴ Sitagroii⁵ and Promachon/Topolnice.⁶

Similar models made in open and closed forms, are known in other cultural ambiances: Višac-At,⁷ Gradeshnitsa,⁸ Izvoarele, Popudnia, Šušková, Vladimirovka, and different types of such finds originate from about fifty sites

³ D. R. THEOCHARIS, 1973, fig. 8, 10.

⁴ K. GALLIS, 1985, 20–24.

⁵ C. RENFREW et al., 1986, fig. 8, 20a, pl. XL, 1; XCV, 4.

⁶ C. KOUKOULI-CHRYSANTHAKI et al., 2007, 60, fig. 25a-b, fig. 26.

³ D. R. THEOCHARIS, 1973, fig. 8, 10.

⁴ K. GALLIS, 1985, 20-24.

⁵ C. RENFREW et al., 1986, fig. 8, 20a, pl. XL, 1; XCV, 4.

⁶ C. KOUKOULI-CHRYSANTHAKI et al., 2007, 60, fig. 25a-b, 26.

⁷ Š. JOVANOVIĆ, 1995, 331-342.

⁸ M. MERLINI, 2005, fig. 7.

gim kulturnim ambijentima: Vršac – At,⁷ Gradeshnitsa,⁸ Izvoarele, Popudnia, Šuškova, Vladimirovka, a različiti tipovi takvih nalaza potječu iz pedesetak nalazišta Gumelnița, Precucuteni-Cucuteni i Tripolje kulture.⁹ Njima se pridružuju brojni i vrlo specifični hibridni primjeri s makedonskih nalazišta: Porodina, Madjara, Suvodola, Mrševaca, Veluške Tumbе, Dobromira, Stenća, Topolčana i dr.¹⁰

Premda među njima postoje i primjerci s dosta visokom razinom estetičnosti, ti nalazi nisu izraz likovnih preokupacija neolitičkog stanovništva, a za razumijevanje svrhe i značenja koje imaju ta njihova dimenzija nema veliku važnost. Kao izraz individualne vještine, kreativnih sposobnosti i trenutačne inspiracije pojedina u predočavanju forme i njezinih po-jedinosti, povećana likovnost može pridonijeti lakšem prepoznavanju nekih bitnih elemenata oblika, ali ne razotkriva ni bit ideja koje stoje u osnovi njihova oblikovanog artikuliranja, a ni slojevitost s oblikom povezanog značenja koje daleko nadilazi jednostavnu likovnu vizualizaciju neolitičkog realiteta. Uostalom, ta su „skrivena“ značenja u literaturi već više puta apostrofirana, a među autorima koji su se tom problematikom bavili u različitim kontekstima oko toga postoji visok stupanj suglasnosti.¹¹ Budući da su ti interpretativni okviri već odavno poznati, ovdje nema potrebe naširoko ponavljati već poznate interpretacije. U tom je smislu dovoljno podsjetiti na mišljenja prema kojim ova vrsta nalaza tvori skupinu karakterističnih žrtvenika, koji svojim oblicima na-

of the Gumelnița, Precucuteni-Cucuteni and Tripolje cultures.⁹ They are joined by numerous and very specific hybrid examples from the Macedonian sites: Porodin, Madjar, Suvodol, Mrševci, Veluška Tumba, Dobromir, Stenća, Topolčani etc.¹⁰

Although some of these models exhibit quite high level of aesthetic achievement, these finds are not an expression of artistic preoccupations of the Neolithic population, and this dimension is not that important for understanding their meaning and purpose. As an expression of individual skills, creative abilities and momentary inspiration of an individual in depicting form and its details, enhanced visual quality can contribute to easier recognizing of some important elements of form, but still it does not reveal the essence of ideas at the core of their morphological articulation, nor the complexity of meaning associated with form transcending by far simple artistic visualization of a Neolithic reality. These “hidden” meanings have been addressed in the professional literature more than once, and the authors dealing with this subject in different contexts reached a high level of agreement.¹¹ Since these interpretative frameworks have been known for quite a while, there is no need to discuss at length interpretations that are already known. In that regard it will suffice to mention the opinions that this type of finds constitutes a group of characteristic altars whose house forms symbolically represent sanctuaries as an actual part of collective cult and ritual conscious-

⁷ Š. JOVANOVIĆ, 1995, 331–342.

⁸ M. MERLINI, 2005, fig. 7.

⁹ C. M. LAZAROVICI, 2004, 53–57, fig. 11–13, 19–20; S. A. GUSEV, 1995, 175–189.

¹⁰ N. CHAUSIDIS, 1995, 32, fig. 6; I. KOLIŠTRKOVSKA-NAŠTEVA, 2005, 59–61, 64, fig. 42–45, 48; M. VASILEVA, 2005, 26–27; D. ZDRAVKOVSKI, 2005, 27, fig. 10; A. ŠEMROV, P. TURK, 2008, 213.

¹¹ H. DUMITRESCU, 1968; H. MÜLLER-KARPE, 1968; D. THEOCHARIS, 1973; M. GIMBUTAS, 1982; K. GALLIS, 1985; C. RENFREW et al., 1986; S. GUSEV, 1995; C. MARANGOU, 1996; M. MERLINI, 2005; C. KOUKOU-LI-CHRYSANTHAKI et al., 2007; C. M. LAZAROVICI, 2004; G. LAZAROVICI, C. M. LAZAROVICI, 2010; G. NAUMOV, 2011 itd.

⁹ C. M. LAZAROVICI, 2004, 53–57, fig. 11–13, 19–20; S. A. GUSEV, 1995, 175–189.

¹⁰ N. CHAUSIDIS, 1995, 32, fig. 6; I. KOLIŠTRKOVSKA-NAŠTEVA, 2005, 59–61, 64, fig. 42–45, 48; M. VASILEVA, 2005, 26–27; D. ZDRAVKOVSKI, 2005, 27, fig. 10; A. ŠEMROV, P. TURK, 2008, 213.

¹¹ H. DUMITRESCU, 1968; H. MÜLLER-KARPE, 1968; D. THEOCHARIS, 1973; M. GIMBUTAS, 1982; K. GALLIS, 1985; C. RENFREW et al., 1986; S. GUSEV, 1995; C. MARANGOU, 1996; M. MERLINI, 2005; C. KOUKOU-LI-CHRYSANTHAKI et al., 2007; C. M. LAZAROVICI, 2004; G. LAZAROVICI, C. M. LAZAROVICI, 2010; G. NAUMOV, 2011 etc.

stambi simbolički predočavaju svetišta, kakva su u brojnim zajednicama bila stvarni dio njihove kolektivne kultne i ritualne svijesti.¹²

S druge strane, postojanje ovakvih žrtvenika, koji nikako nisu bili zamjena za objekte kolektivnog kulta, nego su samo njegov simbol, sugerira mogućnost da ritualna praksa nije imala isključivo kolektivnu, nego i svoju individualnu dimenziju i da je možda bila provedena i unutar užih dijelova socijalne zajednice.

Polazeći od mogućnosti da nalaz iz Jame br. 1 predočava formu podudarnu s neolitičkim naseobinskim objektima, onda bi i smisao njegova oblikovnog artikuliranja morao biti podudaran sa smislom koji usporedivi nalazi te vrste imaju u kulturnim ambijentima iz kojih potječu. Mogućnost njegove pripadnosti upravo toj skupini nalaza ne podupiru samo opće oblikovne sličnosti s ovdje spomenutim i drugim primjerima iz različitih kulturnih ambijenata, nego i nedavno objavljeni nalaz koji potječe iz nepoznatog konteksta s iskopavanja 1956. – 1959. u Smilčiću. Riječ je o djelomice ušćuvanim zidovima i pročelju modela svetišta s naznačenim ulazom i zabatom iznad kojeg je izveden stilizirani prikaz konsekrativnih rogova. Premda potječe iz nepoznatog konteksta, na temelju motiva izvedenih na ušćuvanom prikazu zida, nalaz je bilo moguće opredijeliti u srednji neolitik i pripisati danilskoj kulturi,¹³ pa je ta činjenica dodatni argument za istoznačnost nalaza iz Jame br. 1.

Istina, između tih dvaju nalaza postoje i stanovite oblikovne razlike jer prvi primjerak pripada skupini tzv. „otvorenih modela kuća“,

ness in a number of communities.¹²

On the other hand, presence of such altars, that were definitely not a substitute for the objects of the collective cult but only its symbol, suggests a possibility that ritual practice did not have only collective but also individual dimension and that it might have been conducted within narrower parts of the social community.

Starting from a possibility that the find from Pit no. 1 depicts a form corresponding to the Neolithic houses, the meaning of its morphological articulation might be corresponding to the meaning of comparable finds of this type in cultural ambiances they originate from. Possibility of their attribution to this group of finds is not supported only by general morphological similarities with the aforementioned and other examples from different cultural ambiances, but also by a recently published find from an unknown context from the 1956/57 excavations in Smilčić: partially preserved walls and the front of a sanctuary model with marked entrance and a gable surmounted by a stylized depiction of horns of consecration. Although the context of the find is unknown, the find was dated to the Middle Neolithic and attributed to the Danilo culture on the basis of motifs rendered on the preserved wall depiction,¹³ which is another argument for correspondence in meaning with the find from Pit no. 1.

In all truthfulness, there are certain morphological differences between these two finds since the first example belongs to the group of the so-called “open house models” while in

¹² V. DUMITRESCU, 1970; V. SANEV, 1988; G. LAZAROVICI, 1989, 149–174; B. KITANOVSKI et al., 1990; K. HEGEDŰS, J. MAKKAY, 1990; G. LAZAROVICI et al., 2001, 207–208, fig. 168a-b; G. LAZAROVICI et al., 2002, 7–18, fig. 3-5; B. JOVANOVIĆ, J. GLIŠIĆ, 1961, 135, fig. 37-40; M. JOVANOVIĆ, 2011, 34–35; J. PETROVIĆ, 1992, 21–22, sl. 4-5; J. TODOROVIĆ, 1981, 15; A. CRNOBRNJA et al., 2009; R. TREUIL, P. DARCQUE, 1998, 1–25, fig. 1-11; P. DARCQUE et al., 2007, 249–250, fig. 2-3; S. PAPADOPULOS, N. NERANTZIS, 2014, 42, fig. 11; M. L. SÉFÉRIADÈS, 2005; C. KOUKOULI-CHRYSANTHAKI et al., 2007, 97–114; C. LICHTER, 2014 itd.

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2015.

¹² V. DUMITRESCU, 1970; V. SANEV, 1988; G. LAZAROVICI, 1989, 149–174; B. KITANOVSKI et al., 1990; K. HEGEDŰS, J. MAKKAY, 1990; G. LAZAROVICI et al., 2001, 207–208, fig. 168a-b; G. LAZAROVICI et al., 2002, 7–18, fig. 3-5; B. JOVANOVIĆ, J. GLIŠIĆ, 1961, 135, fig. 37-40; M. JOVANOVIĆ, 2011, 34–35; J. PETROVIĆ, 1992, 21–22, sl. 4-5; J. TODOROVIĆ, 1981, 15; A. CRNOBRNJA et al., 2009; R. TREUIL, P. DARCQUE, 1998, 1–25, fig. 1-11; P. DARCQUE et al., 2007, 249–250, fig. 2-3; S. PAPADOPULOS, N. NERANTZIS, 2014, 42, fig. 11; M. L. SÉFÉRIADÈS, 2005; C. KOUKOULI-CHRYSANTHAKI et al., 2007, 97–114; C. LICHTER, 2014 etc.

¹³ B. MARIJANOVIĆ, 2015.

dok bi se kod primjerka iz Jame br. 1 moralo raditi o „zatvorenom modelu“. Međutim, budući da ušćuvani dijelovi primjerka iz Jame br. 1 predočavaju samo izgled i elemente krovne konstrukcije, o oblikovnim značajkama cjeline, izgledu zidnih površina, eventualnim pojedinostima bitnim za suptilnije analize i sl., nije moguće iznijeti nikakvu sigurniju pretpostavku. Štoviše, ni za pretpostavljeni zabat nije moguće prosuditi je li riječ o prikazu pročelja ili je ono bilo predočeno na suprotnoj strani koja nedostaje. S obzirom na to, ne treba posve isključiti ni mogućnost da je njegovo oblikovno artikuliranje provedeno u formi sličnoj onoj koju karakterizira poznati primjerak iz Branča,¹⁴ te da je umjesto prema nadzemnom objektu modeliran prema nadzemnom dijelu ukopanog objekta. No, čak i u tom slučaju teško bi bilo prihvatiti interpretacije J. Vladara o predodžbi kuće rodovskog kolektiva u kojoj je koncentrirana proizvodnja i čuvanje dobara.¹⁵

the case from Pit no. 1 we should refer to the “closed model”. However since the preserved parts of the example from Pit no. 1 depict only look and elements of the roof construction, we cannot make any assumptions about morphological characteristics of the whole, look of the wall surfaces, possible details important in more subtle analyses etc. What is more, it is impossible to determine if the assumed gable belonged to the front or it was depicted on the opposite side which is missing. In that regard we should not exclude the possibility that its morphological articulation was carried out in a form similar to the one characterized by a famous example from Branč,¹⁴ so that it was modelled after the above-ground part of the pit structure instead of the above-ground structure. However, even in that case it is difficult to accept J. Vladoar’s interpretations about the concept of the house belonging to a clan collective in which production and safe keeping of goods was concentrated.¹⁵

Translation: Marija Kostić

¹⁴ J. VLADÁR, 1979, 53–54, sl. 30.

¹⁵ J. VLADÁR, 1979, 53–54.

¹⁴ J. VLADÁR, 1979, 53–54, sl. 30.

¹⁵ J. VLADÁR, 1979, 53–54.

LITERATURA / REFERENCES

- BATOVIĆ, Š., 1966. – Šime Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji*, Arheološko društvo Jugoslavije / Arheološki muzej Zadar, Beograd / Zadar.
- BATOVIĆ, Š., 1979. – Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolitsko doba* (ur./ed.: A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 473–634.
- CHAUSIDIS, N., 1995 – Nikos Chausidis, *Predistorija, Makedonija: kulturno nasledstvo*, Skopje, 17–45.
- CRNOBRNJA, A. et al., 2009. – Adam Crnobrnja, Marko Janković, Zoran Simić, Late Vinča Culture Settlement at Crkvine in Stubline: Household Organization and Urbanization in the Late Vinča Period, *Starinar*, 59, Beograd, 9–25.
- DARCQUE, P. et al., 2007. – Pascal Darcque, Chiado Koukouli-Chrysanthaki, Dimitra Malamidou, René Treuil, Zoï Tsirtsoni, Recent Researches at the Neolithic Settlement of Dikili Tash, Eastern Macedonia, Greece: an Overview, *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory* (ur./eds.: H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov), Gerda Henkel Stiftung, Sofia, 247–256.
- DUMITRESCU, H., 1968. – Hortensia Dumitrescu, Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele, *Dacia*, n. s. 12, Bucuresti, 381–394.
- DUMITRESCU, V., 1970. – Vladimir Dumitrescu, Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spantov de la station Tell de Căscioarele. *Dacia*, n. s. XIV, Bucuresti, 5–24.
- GALLIS, K., 1985. – Kostas Gallis, A Late Neolithic Foundation Offering from Thessaly, *Antiquity*, 59, Durham, 20–24.
- GIMBUTAS, M., 1982. – Marija Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe*, University of California Press, Oakland.
- GUSEV, S. A., 1995. – Sergej Gusev, Hausmodelle der Tripolje Kultur, *Praehistorische Zeitschrift*, 70, Berlin, 175–189.
- HEGEDUS, K., MAKKAY, J., 1990. – Katalin Hegedüs, János Makkay, Vésztő-Mágor – Eine Siedlung der Theiß-Kultur, *Alltag und Religion: Jungsteinzeit in Ost-Ungarn* (ur./ed.: W. Meier-Arendt), Exhibition catalogue, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Frankfurt am Main, 97–116.
- JOVANOVIĆ, B., GLIŠIĆ, J., 1961. – Borislav Jovanović, Jovan Glišić, Eneolitsko naselje na Kormadinu, *Starinar*, n. s. 11, Beograd, 113–142.
- JOVANOVIĆ, M., 2011. – Marija Jovanović, *Masters of Clay and Wheat*, Novi Sad.
- JOVANOVIĆ, Š., 1995. – Šarolta Jovanović, Modeli kuća iz Ata kod Vršca, *Glasnik Narodnog muzeja Pančevo*, 6, Pančevo, 331–342.
- KITANOVSKI B. et al., 1990. – Blagoje Kitanovski, Dragica Simoska, Borislav Jovanović, Der Kultplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka bei Prilep, *Vinča and its World. The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C.* (ur./ed.: D. Srejović), Serbian Academy of Sciences and Arts, Centre for Archaeological Research, Beograd, Smederevska Palanka, 107–112.
- KOLIŠTRKOVSKA-NASTEVA, I., 2005. – Irena Kolištrkovska-Nasteva, *Praistoriskite dami od Makedonija*, Muzej na Makedonija, Skopje.
- KOUKOULI-CHEYSANTHAKI, C. et al. 2007. – Chiado Koukouli-Chrysanthaki, Henrieta Todorova, Ioanis Aslanis, Ivan Vajsov, Magdalene Valla, Promachon-Topolnica. A Greek-Bulgarian archaeological project, *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory* (ur./eds: H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov), Gerda Henkel Stiftung, Sofia, 43–78.
- LAZAROVICI, G., 1989. – Gheorghe Lazarovici, Das neolithische Heiligtum von Parța, *Neo-*

- lithic Southeastern Europe and its Near Eastern Connections* (ur./ed.: S. Bökönyi), *Varia Archaeologica Hungarica*, 2, Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 149–174.
- LAZAROVICI, C. M., 2004. – Cornelia Magda Lazarovici, Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni, *Arheologia Moldovei*, 25 (2002), Iași, 47–67.
- LAZAROVICI, G. et al., 2001. – Gheorghe Lazarovici, Florin Drasovean, Zoia Maxim, *Parta*, Monografie arheologica, Timisoara.
- LAZAROVICI, G. et al. 2002. – Gheorghe Lazarovici, Gheorghe Chris, Tiberiu Oproiu, Iharka Czilik-Szücs, The Neolithic Shrine at Parta, *Unwritten messages from the Carpathian basin* (ur./eds.: K. Barlai, I. Bognár-Kutzián), Konkoly Observatory of the Hungarian Academy of Sciences, 4, Budapest, 7–18.
- LAZAROVICI, G., LAZAROVICI, C. M., 2010. – Gheorghe Lazarovici, Cornelia Magda Lazarovici, „Sacred house” and Her Importance for the Reconstruction of the Architecture, Inner Arrangements and the Spiritual Life, *Moments in Time, Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday* (ur./eds.: A. Anders, G. Kulcsár), *Ősrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies I*, *Ősrégészeti Társaság/Prehistoric Society*, Eötvös Loránd University, Budapest, 503–520.
- LICHTER, C., 2014. – Clemens Lichter, „Temples” in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe, *Documenta Praehistorica*, XLI, Ljubljana, 119–136.
- MARANGO, C., 1996. – Christiana Marangou, Assembling, Displaying, and Disassembling Neolithic and Eneolithic Figurines and Models, *Journal of European Archaeology*, 4, Cambridge, 177–202.
- MARIJANOVIĆ, B., 2015. – Brunislav Marijanović, Miniatura iz Smilčića, *Archaeologia Adriatica*, 9, Zadar, 1–37.
- MERLINI, M., 2005. – Marco Merlini, Semiotic Approach to the Features of the “Danube Script”, *Documenta Praehistorica*, 32, Ljubljana, 233–251.
- MÜLLER-KARPE, H., 1968. – Herman Müller Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, 1, C. H. Beck, München.
- NAUMOV, G., 2011. – Goce Naumov, Visual And Conceptual Dynamism of the Neolithic Altars in the Republic of Macedonia, *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel* (ur./eds.: V. Nikolov, K. Bacvarov, H. Popov), Humboldt-Union in Bulgarien, Sofia, 89–129.
- PAPADOPULOS, S., NERANTZIS, N., 2014. – Stratis Papadopoulos, Nerantzis Nerantzis, Eastern Macedonia during the 5th millennium BC: Stability and Innovation, *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe; New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC* (ur./eds.: W. Schier, F. Dragașovean), *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 28, Verlag Marie Leidorf, Rahden, 29–48.
- PETROVIĆ, J., 1992. – Jelka Petrović, Arhitektura kuće 4 na Gomolavi: naselje mlađe Vinčanske kulture, *Rad Vojvodanskih muzeja*, 34, Novi Sad, 19–32.
- RENFREW, C. et al., 1986. – Colin Renfrew, Marija Gimbutas, Ernestine Elster, *Excavations at Sitagroi: A Prehistoric Village in Northeast Greece*, Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles.
- SANEV, V., 1988. – Vojislav Sanev, Neolithic Temple at Tumba Madžari, Skopje Region, Preliminary Report of the Excavations in 1981, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 9, Skopje, 9–30.
- SÉFÉRIADÈS, M. L., 2005. – Michel L. Séfériadès, Note shamanique: A propos du bucrane néolithique de Dikili Tash (Macédoine orientale grecque), *Culturăși Civilizație la Dunărea de Jos XXII, In Honorem Silvia Marinescu-Bîlcu 70 de ani* (ur./ed.: M. Neagu), Daim, Călărași, București, 97–114.

- ŠEMROV, A., TURK, P., 2008. – Andrej Šemrov, Peter Turk, *Neolithic Art in the Republic of Macedonia*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- THEOCHARIS, D. R., 1973. – Demetrios Theocharis, *Neolithic Greece*, National Bank of Greece, Athens.
- TODOROVIĆ, J., 1981. – Jovan Todorović, A Recently discovered House in the Neolithic Settlement of Banjica in Belgrade, *Archaeologica Jugoslavica*, 18, Beograd, 13–17.
- TREUIL, R., DARCQUE, P., 1998. – René Treuil, Pascal Darcque, Un «bucrane» néolithique à Dikili Tash (Macédonine orientale): parallèles et perspectives d'interprétation, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 122, Athènes, 1–25.
- VASILEVA, M., 2005. – Marija Vasileva, *Kade e našeto minato. Voved kon praistorijata na Pelagonija*, Bitola, Visoi.
- VLADÁR, J., 1979. – Jozef Vladar, Praveká, plastika *Ars Slovaca Antiqua* 8, Tatran, Bratislava.
- ZDRAVKOVSKI, D., 2005. – Dragiša Zdravkovski, Neolitska naselba "Pod selo – Tumba" s Stenče, *Zbornik na Muzejot na Makedonija* 2 (Arheologija), Skopje, 25–31.

